

De Bantoe-filosofie van Placide Tempels

Niet de Zwarten, maar wij moeten filosofischer leeren denken. Ethnologie zonder filosofie is louter folklore. We mogen ons niet tevredenstellen met uitdrukkingen als de volgende, die bij sommige auteurs schering en inslag zijn: “de geheimzinnige krachten der wezens”, “bepaalde geloofsopvattingen”, “niet te bepalen invloeden”, of “een zekere opvatting van den mensch en de natuur”. Dergelijke definities zijn geen definities, want zonder inhoud; ze zijn ver van wetenschappelijk. (Tempels, 1946 p.14)

De Franciscaner minderbroeder Placide (Frans) Tempels (1906-1977) verbleef van 1933 tot 1945 hoofdzakelijk bij de Luba in Katanga (DRC). Na 10 jaar tussen de Afrikanen geleefd te hebben, kwam hij tot de bevinding dat ‘Blanken’ en ‘Zwarten’ elkaar nooit begrepen hadden. Beide verstonden de hun omringende wereld op een totaal andere manier. In zijn boek Bantoe-filosofie, dat in 1946 in het Nederlands verscheen, beschrijft Tempels de levensvisie van de Afrikanen en hoe zij zich kunnen handhaven in een vijandige wereld. Citaten uit het boek zijn cursief in dit artikel opgenomen.

De krachtenleer

Centraal bij de Afrikaan staat het begrip LEVENSKRACHT. Levenskracht bezitten en doorgeven aan zijn nakomelingen is voor hem het hoogste goed waarvoor hij alles veil heeft (red.: waar hij alles voor over heeft). God is de bron van alle levenskracht. Hij heeft ze meegeedeeld aan de stamouders, opdat zij hun versterkende levensinvloed zouden doorgeven

Van al de eigenaardige gebruiken, waarvan wij zin noch reden snappen, zeggen de Bantu dat ze bestaan: om het verkrijgen van LEVENSKRACHT of LEVENSSTERKTE, om te zijn met STERKTE, om het leven te versterken, en om het leven te bestendigen in het nageslacht. (Tempels, 1946 p.20)

aan het nageslacht. Het kind dat het leven van zijn ouders ontving, zal – in tegenstelling tot ons westers denken - altijd in zijn natuur wezenlijk afhankelijk van hen blijven en dus ook hun bevruchtende levensinvloed blijven ondergaan. De wereld bestaat dus uit vitale kracht, verschil in kracht en uitwisseling van kracht met dien verstande dat de meerdere de ondergeschikte kan beïnvloeden, maar niet andersom. Analoog hiermee krijgen we eenzelfde hiërarchie in het dieren- en plantenrijk en ook bij de mineralen. Dit zijn lagere levenskrachten, die door God ter beschikking van de mens gesteld zijn.

Vili Nkisi. Opvallend is dat de hier afgebeelde nganga (spirituele genezer) op een plant (Mukhuisa, *Costus sp.*) kauwt. De genezer spuwt het sap op de aanwezigen om de boze geest te verdrijven. Daarna wordt een aftreksel van de Mukhuisa gemaakt waarvan iedereen moet drinken. (Jorissen, 2006 p. 11)

Schaaldraagster Nkisi. De kilumbu of waarzeggers bij de Luba schudden in een kalebas met allerlei objecten en aan de hand van de bovenliggende voorwerpen stellen zij hun diagnose. Veel directer is het gebruik van de schaaldraagster: de geest die in de figuur leeft, converseert rechtstreeks met de waarzegger. Deze wordt geactiveerd door een krachtmiddel dat in de schaal wordt gelegd. De vrouwelijke figuur zou de echtgenoot voorstellen van de geest die het medium inspireert. (Jorissen, 2019 p. 85)

Door het geheel van hun zoogezegde "wildemansgebruiken en kinderachtigheden" te veroordelen met zinsneden als "het is dwaas, het is slecht" hebben we allen het onze er toe bijgedragen om in den Zwarte den "mensch" te doden. (Tempels, 1946 p. 8-9)

Fetisjen

Wanneer Afrikanen ziek zijn of kampen met tegenslag (hun 'levenskracht' dreigen te verliezen) nemen zij hun toevlucht tot fetisjen. Voor hen is dit geen magie, maar slechts het aanwenden van de natuurkrachten zoals God dit voorzien heeft. Ziekte en dood komen immers niet voort uit onze eigen levenskracht, maar wel van een sterkere kracht buiten ons. De nganga, door ons steeds versleten als tovenaars, is de wijze man die de natuur en haar geheimen kent. Hij stelt de krachtstoffen samen, die gestopt in de holte van een beeldje of hanger, de bezitter ervan zullen genezen en beschermen. Omdat de fetisj metertijd zijn kracht kan verliezen, net als een mens, wordt hij regelmatig gevoed met bloed, olie en roodhoutpoeder (tukula), wat aan deze beelden hun prachtige patina verleent.

Als de Bantu hun hedendaagsche wezensopvattingen algemeen als onbetwifelbaar aannemen, dan is het, zeggen zij, omdat de wijsheid, met daarbij de levenskracht, hun door de stamvaders en eerstgeborenen werd overgeleverd en nog verder wordt aangeleerd door middel van waarzeggerij.

(Tempels, 1946 p. 42)

Waarzeggerij

De waarzegger wordt geraadpleegd om bij hem de woorden van het leven te vernemen. Bij hem leert men de weg kennen om het leven te versterken, om te weten welke speciale invloed iemand in zijn levenskracht verminderd heeft.

De waarzegger zal niet alleen de oorzaak van ongeluk en tegenslag onthullen, maar ook raad geven om de problemen te verhelpen. Waarzeggen in Afrika gebeurt op allerlei manieren en de instrumenten die men erbij gebruikt zijn legio. Deze getuigen van 'inventiviteit' en zijn vaak pareltjes van sculptuur.

Voorouderbeelden

De stamouders, de eersten aan wie God levenskracht meedeelde, staan als schakel tussen God en mens zó hoog dat zij als vergeestelijkte wezens beschouwd worden, ja in zekere mate als deelhebbers van de goddelijke sterkte. Voorgesteld in gevoelig gesneden beelden worden zij door hun nageslacht vereerd, opdat zij mild hun versterkende levenskracht zullen schenken.

Membe Mukuya-voorouderbeeldje.

Karakteristiek voor deze miniaturen is dat ze een opening in de anus hebben waarin de nganga (genezer) de geest van de overledene binnenbrengt (h 15 cm). (Jorissen, 2019 p. 60)

De machtige Europeaan

Op het einde van de 19e eeuw werden de Afrikanen met een nieuwe macht geconfronteerd. Europeanen maakten zich zo maar van hun land meester met een vernuft en technische vaardigheid waartegen de machtigste fetisjen niet opgewassen waren. De Europeaan moest dus beschikken over een sterkere levenskracht en kreeg daarom een aparte plaats in de krachtenhiërarchie. Iets van hem kunnen bezitten was een doeltreffende manier om de eigen levenskracht te vermeerderen of om krachtige fetisjen te maken. In sommige streken (bij de Fang in Gabon bijvoorbeeld) meende men in de Europeanen gestorven familieleden te zien, die van overzee hun verwanten kwamen bezoeken. Wit is immers de kleur van de geesten.

Fang Ngontang-helmmasker. De aankomst van de eerste blanken in Gabon heeft op de Fang een diepe indruk nagelaten. Omdat wit de kleur van de geesten is, beschouwen ze hen als gestorven verwanten. Hun verbazingwekkende techniek en autoritair optreden versterkten die indruk. Het Ngontang-masker, dat twee tot zes gezichten kan hebben, stelt een jonge, blanke vrouw voor, een geest die uit de dodenwereld is gekomen (h 29 cm). (Jorissen, 2019 p. 68)

Maskers

De plaats die maskers innemen in het leven van de Afrikaan is ongemeen gevarieerd. Bij de Dan in Ivoorkust beheerst de maskergeest Go Ge, die zelfs boven de voorouders staat, het ganse leven. Via de maskers houdt Ge de stam leefbaar door controle uit te oefenen op alles wat daarvoor nodig is: akkerbouw, hygiëne, rechtspraak, begrafenis, dans ... Dit verklaart de grote verscheidenheid van

maskers bij de Dan, want elke activiteit vereist een specifiek masker. Bij de West-Pende (DRC) hebben de maskers eerder een ontspannende functie, alhoewel enkele maskers, waarvan niemand nog de oorsprong kent, de levenskracht versterken.

Bij de Oost-Pende (DRC) is men overtuigd dat de sterke levensinvloed van de chef heilzaam op zieken en vruchtbaarheid zal inwerken, wanneer deze danst

Go Ge-masker van de Dan. De ronde ogen met rode stof omkranst brengen ons in de verleiding dit masker als zakpai (vuurdoversmasker) te zien. Maar zakpai draagt altijd bladeren als hoofdtooi en geen pruik. Go Ge is een belangrijk masker van de chefs, dat over magische krachten beschikt (h 23 cm). (Jorissen, 2019 p. 93)

Pende sangwa fwa diso-masker met een open oog (de levenden) en een gesloten oog (de doden) (h 34 cm). (Jorissen, 2019 p. 71)

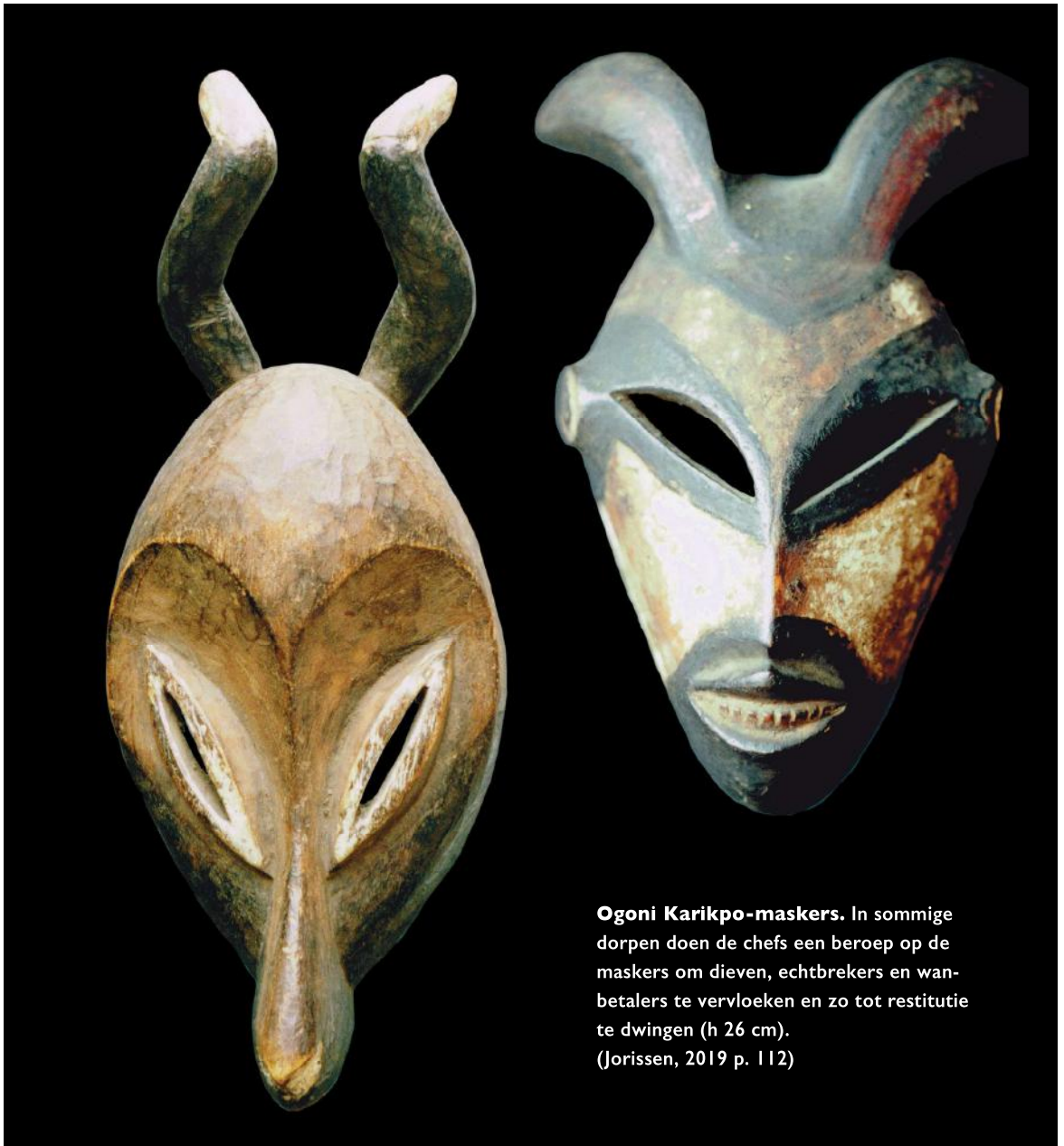
met het Kipoko-masker.

Bij de Biombo in de DRC laat men maskers dansen om een succesrijke jacht af te smeken; bij de Yoruba in Nigeria organiseert men jaarlijks voor de moeders een geweldig Gelede-festival, opdat zij hun geheime krachten niet tegen de mannen zullen gebruiken; bij de Ogoni (Nigeria) voeren de Karikpo-maskers acrobatische dansen uit om de voorouders te eren, maar ook om boosdoeners te vervloeken; bij de Bwa in Burkina

Faso treden buffelmaskers op vooral bij de begrafenis van ouderen en bij de jaarlijkse zuivering van het dorp waarbij de boosaardige geesten uit het dorp verjaagd worden. Deze, slechts summiere lijst toont aan hoe belangrijk het masker is in de Afrikaanse maatschappij.

Vruchtbaarheid

Leven in kracht is voor de Afrikaan synoniem van vruchtbaar zijn. Hierin speelt de chef een cruciale rol. Als

Ogoni Karikpo-maskers. In sommige dorpen doen de chefs een beroep op de maskers om dieven, echtbrekers en wanbetalers te vervloeken en zo tot restitutie te dwingen (h 26 cm). (Jorissen, 2019 p. 112)

eerstgeborene is hij drager van een grotere levenskracht, die bevruchtend zal inwerken over alles waarover hij is aangesteld: mensen, vee en akkers. Bovendien is zijn aanstelling, net als de besnijdenis, een ritus waardoor zijn levenskracht nog vermeerderd is. De chef is geroepen om het leven van de clan of groep te bestendigen: een grote familie waarin de gestorvenen, de levenden en de kinderen die nog geboren moeten worden, onafscheidelijk met elkaar verbonden

Elk buitengewoon fenomeen, elk abnormaal wezen noemen de Baluba "bya malwa", en wordt door hen als een storing van de natuur, als een abnormale kracht aangezien. (Tempels 1945, p. 80)

zijn en blijven. Deze eenheid wordt meesterlijk uitgebeeld door het sangwa fwa diso-masker van de Oost-Pende waar het open oog de levenden voorstelt en het gesloten oog de doden. Ook de symboliek van de kleuren verwijst naar deze verstrengeling: het ronde oog staat in het zwarte veld (ondergrond), het gesloten oog bevindt zich in het rode vlak (het volle leven), en het witte vlak van de neus verbindt beide werelden, want wit is de doodsgaest, die inwerkt zowel op de gestorvenen als op de levenden.

Kinderloosheid

Kinderloos blijven is voor de Afrikaanse vrouw een ramp. Zij doet er alles voor om zo vlug mogelijk moeder te worden. Lukt het niet dadelijk dan raadpleegt zij de waarzegger of kruidendokter. Vaak gebruikt men een vruchtbaarheidspop, die als een echte baby in de heupdoek wordt megedragen. De gestileerde akuaba van de Ashanti en de biiga van de Mossi zijn hiervan de bekendste voorbeelden. Bij deze laatsten maken kleine meisjes de poppen na in aardewerk, zetten ze op het voorouderaltaar en bidden met aandrang later zoveel kinderen te mogen krijgen als het aantal dat zij geboetseerd hebben. Tweelingen zijn een geschenk van de goden. Bij de Dan, Bamileke, Fon o.a.

worden ze feestelijk onthaald en de moeder geniet er groot prestige. Ook zo bij de Zombo waar de moeder Nganga Tsimba wordt genoemd (Priesteres van de Tweeling) en haar tweeling geroepen is belangrijke functies te bekleden. Bij enkele stammen werden tweelingen als ongeluksbrengers beschouwd. Dit was het geval bijvoorbeeld bij de Nande, Luba, Ibo en Yoruba. De twee laatstgenoemden brachten de tweelingen onmiddellijk om. Gelukkig veranderde dit ongeveer 250 jaar geleden, en wel in die mate dat er in Yoruba-land een ware tweelingcultus ontstond, waaraan we nu de wondermooie ibeji's te danken hebben.

Tot slot

Tempels, die de gegevens voor zijn studie verzameld had bij de Luba-Shankadi (een kleine fractie van het grote Bantoe-complex) kreeg de kritiek dat zijn werk Luba-filosofie in plaats van Bantoe-filosofie diende genoemd te worden, dat hij dus alles veralgemeende. Terloops had Tempels reeds gesteld dat zijn waarnemingen bij de Luba niet alleen gemeengoed waren van alle Bantoe-talen sprekende volken, maar zelfs van alle zogenoemde primitieve volken. Een geniaal inzicht! Hetgeen later door de grootste autoriteiten werd bijgetreden (red.: ondersteund): Marcel Griaule voor de Dogon, Melville Herskovits voor Suriname en Brazilië, Jean Capart voor het oude Egypte ...

Bijgaande illustraties laten treffend de overeenkomst zien van rituelen en gebruiken bij de verschillende volken van Zwart-Afrika. Ze ontspruiten allemaal uit dezelfde voorstellingswereld, uit dezelfde Bantoe-filosofie.

Reacties op dit artikel gaarne naar tkcredactie@gmail.com

Bronnen

Jorissen, T. (2006). *Kunst van Congo*. Hasselt: De Leezenaar

Jorissen, T. (2019). *Tempels' Bantoe-Filosofie verBEELD*. Hasselt: De Leezenaar

Tempels, P. (1946). *Bantoe-filosofie*. Antwerpen: De Sikkel